

Uit Oud Nieuws, nr 48

Kerktoeren 'tot dienst ende gerief van stad en land van Zevenbergen'

R.C.M. Jacobs streekarchivaris van Nassau-Brabant

Op 3 november 1944 werden de kerktoeren in Zevenbergen door de Duitsers opgeblazen. Als eerste viel de toren van de nederlandse hervormde kerk, waardoor ook het kerkgebouw zelf gedeeltelijk werd verwoest. In het najaar van 1951 werd begonnen met de restauratie, die op 9 december 1953 werd afgesloten met een plechtige zitting, waarbij vele sprekers hun blijdschap over de her-ingebruikname van de kerk uitspraken. In een brochure, die bij die gelegenheid werd uitgebracht, schreef ir. R. Meischke van het Rijksbureau voor Monumentenzorg: 'Indien het nu mocht gelukken . de toren weer in zijn oude vorm te doen herrijzen, dan zou Zevenbergen een kerkgebouw bezitten, dat onder de kleinere stadskerken van ons land met recht een unicum genoemd mag worden.'. Het duurde tot 1961, voordat de toren was opgebouwd en met haar nieuwe torenuurwerk, de Mariaklok uit 1410 en een carillon van achttien klokjes weer functioneerde 'tot dienst ende gerieff van de Zevenbergenaren, zoals het in 1643 werd uitgedrukt. Al eerder was er sprake van het opbouwen en 'verheffen' van de toren, en wel rond 1643. In het gemeentearchief van Zevenbergen zijn er enkele archiefstukken, die daar betrekking op hebben. Onlangs heeft het gemeentebestuur een archiefstuk aangekocht, dat een wezenlijke aanvulling is op die reeds aanwezige stukken. Het is toegevoegd aan het betreffende inventarisnummer 2585. _ Uit een ongedateerd stuk, vermoedelijk van 1643, blijkt dat het stadsbestuur (drossaárd, borgemeester, schepenen en regeerders) na lang en diepgaand beraad -heeft besloten tot het opbouwen en verheffen van de kerktoeren. 'Een fameuze plaets', 'doch sobere stede' als Zevenbergen diende toch een kerktoeren te hebben, die een sieraad voor de stad zou zijn. Als liturgisch centrum zou het gebouw meer aanzien hebben. De luidklokken in de toren zouden tot groot gerief zijn voor alle 'passagieren'. Het probleem was echter de financiering. De stad zelf beschikte over te weinig middelen om dit kostbare werk geheel uit eigen kas te kunnen betalen. Besloten werd drossaard Thomas de Cachopin (op 9 januari 1640 benoemd tot drossaard en dijkgraaf van Zevenbergen) en kerkmeester Dingman Janssen te machtigen een collecte te organiseren bij de inwoners en andere personen, waarvan mocht worden verwacht dat zij 'navenant effectie' met de gemeente hadden. Op 18 oktober 1643 werd een intekenlijst opgemaakt, die vrij uitvoerig wordt ingeleid met een gedeeltelijke herhaling van de motieven van het stadsbestuur. Opvallend hierbij is, dat uitdrukkelijk gesproken wordt van de 'neutrale stad' Zevenbergen, waarmee wordt bedoeld dat de stad niet meedeed met een van de oorlogvoerende partijen (Tachtigjarige Oorlog). Waarom in dit verband zo uitdrukkelijk gewezen wordt op de neutrale status van Zevenbergen is niet duidelijk. Misschien wel om de mensen gunstig te stemmen dat zij door inschrijving géén partij kozen in de strijd. Daarnaast wordt ook gesproken over de noodzaak tot 'verheffing' (verhoging) van de parochiekerktoren (sic! de term 'parochie' doet herinneren aan de tijd dat de kerk nog in handen was van de katholieken), omdat het klokgelui door de 'nedericheyt' van de toren niet ver genoeg droeg. De gelovigen konden de klokken niet horen luiden voor de kerkdiensten of begrafenissen. De intekenaren beloofden door het plaatsen van hun handtekening en een bedrag, dat zij hun verplichtingen zouden nakomen zodra de toren gereed gekomen zou zijn. Zij stelden hun eigen persoon en

goederen als borg. Ruim 130 personen tekenden de collectelijst voor een totaal bedrag van bijna 3100 gulden; een gemiddelde van ongeveer 24 gulden. Een negental personen zegden 100 of meer gulden toe. Vele anderen leverden hun kleiner steentje bij met een gift naar draagkracht. Door de drossaard en kerkmeester werd de zaak voortvarend aangepakt. Ruim een maand nadat de intekenlijst was rondgegaan op 24 november werd aan Laureys Drijtbout, een bekende Bredase steenhouwer, de opdracht gegeven een bestek te maken. Op 1 januari 1644 leverde hij dit met een tekening in. De tekening is er helaas niet meer. Zijn onkosten bedroegen 102 gulden en 6 stuivers. Het duurde overigens tot 1658 voordat de declaratie geheel was betaald aan de nazaat van de inmiddels overleden Drijtbout, Comelis Sterman uit Rotterdam. In het bestek is sprake van het maken van een nieuwe toren en een 'bellefroei' (belfort), waarbij men moet denken aan een bescheiden klokken stoel op de toren, waarin drie klokken zouden kunnen worden gehangen. Het bestek is vanzelfsprekend een gedetailleerd technisch verhaal, bedoeld voor de aannemer. Duidelijk wordt, dat in de toren een zolder' moet worden gemaakt, waarop het belfort komt te rusten. Op de toren komt een gaanderij. De toren wordt bekroond met een achtkantige 'lantaarn', die met een 'appel' wordt versierd.

De kosten voor materiaal, hout, stenen, kalk, lood, ijzer en spijkers, en arbeidsloon bedroegen 12.800 gulden. In het archief van de burgerlijke gemeente, noch in dat van de hervormde gemeente blijkt iets van de uitvoering, de financiering en de betaling van het werk, behalve van de betaling van de rekening van Drijfbout in 1658. Uit dit laatste mogen we concluderen, dat de toren met de typische torenspits van de Zevenbergse kerk in het midden van de zeventiende eeuw is gebouwd. De grondvorm is al de eeuwen het~lfde gebleven, ook al hebben aanmerkelijke wijzigingen plaats gehad, zo~s in 1767. In dat jaar werd naar ontwerp van Philip Johan Schonck, de bekende architect van het Huis van Oranje, de toren grotendeels vernieuwd. De heropbouw na de laatste oorlog was van nog veel ingrijpender aard. Restanten van de oorspronkelijk veertiende eeuwse kerk en toren werden ingepast in de heropbouw van de kerk. Bij mijn oriëntatie naar gegevens over de bouwgeschiedenis van de kerk viel het op, dat daarover bijzonder weinig is geschreven. Hopelijk is dit artikeltje voor leden van de oudheidkundige kring een aansporing zich eens te verdiepen in de geschiedenis van een van de markantste gebouwen van Zevenbergen.

Geraadpleegde bronnen en literatuur:

Archief van het stadsbestuur van Zevenbergen tot 1810, inv.nr. 2585. Stukken betreffende de bouw van een nieuwe toren en belfort aan de kerk , 1643. –

I. de Groot, Personen en feiten uit de geschiedenis van Zevenbergen (Zevenbergen 1937). – R. Meischke, De bouwgeschiedenis van de Ned. Herv. Kerk te Zevenbergen.

J. de Wilde, De restauratie van de Ned. Herv. Kerk te Zevenbergen. Beide artikelen zijn opgenomen in de brochure Nederlandse Hervormde Gemeente van Zevenbergen, verschenen b.g. v. de beringebruikname van het kerkgebouw op 9 december 1953. z –

A. Delahaye, Heerlijkheid en heren van Zevenbergen. 2 delen. Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant nrs.1 en 8 (Zevenbergen, 1968, 1969). –

A. Delahaye, Episoden uit de geschiedenis van de hervormde gemeente Zevenbergen. Publikaties nr. 36 (Zevenbergen 1976). –

Th.C.M. Noordermeer, Kerkgeschiedenis in het algemeen en van Zevenbergen in het bijzonder. Oud Nieuws, jaargang 12 (1992) nr. 3. –

A. Korteweg, Op bergen en dalen. Hoogtepunten en dieptepunten uit de geschiedenis van de · Nederlands Hervormde gemeente van Zevenbergen van 1610 tot 1940 (z.pl;z.j. (1994).

Documentatie over kerkgebouwen en nederlands hervormde gemeente. Zevenbergen, berustend in het streekarchief Nassau-Brabant.

Uit Oud Nieuws nr 77 (maart 2005)

De Mariaklok in de Nederlands Hervormde kerk

Vrijwel iedereen, die in Zevenbergen woont, kent het geluid van de Mariaklok, die hangt in de toren van de Nederlands Hervormde Kerk op de Markt en elk halfuur haar sonore, bronzen klanken over Zevenbergen uitstrooit; ook uitvaarten en huwelijken worden begeleid door haar klanken. Het geluid kent dus iedereen, maar hoe die klok er uit ziet, weet slechts die enkeling, die de moed heeft opgebracht de lange klim naar de klokkenstoel te maken. Verschillende bronnen, zoals b.v. "Oud Nieuws" (nrs. 4 en 21) geven wat informatie over deze Mariaklok; o.a. het jaar waarin deze klok gegoten zou zijn waarbij de mening hierover varieerde van 1401 tot 1410. Enige jaren geleden werden wij als Heemkundekring benaderd door Elly van Loon -v.d. Moosdijk, destijds conservator van het Nationaal Beiaardmuseum in Asten, die na haar studie 'kunstgeschiedenis' een proefschrift wilde schrijven, dat logischerwijs over luidklokken zou gaan en ons om medewerking vroeg. Uiteraard hebben wij graag aan dit verzoek voldaan en na een fikse fysieke inspanning hebben we boven in de winderige toren enige foto's en gipsafdrukken gemaakt, metingen verricht, beschrijvingen op papier gesteld, etc.

Niet alleen wij, maar nog veel andere Heemkundekringen, hebben aan dit project meegewerkt, hetgeen uiteindelijk geresulteerd heeft in het verschijnen van mevrouw Van Loon's proefschrift "Goet ende wael gheraect" Versieringsmotieven op luid- en speeklokken uit de Middeleeuwen en Renaissance in het hertogdom Brabant (1300-1559). Nijmeegse Kunsthistorische studies 12. Nijmegen University Press 2000, 523 pag. ISBN 90-5710-158-0 bh., € 75,00. Hieronder citeren we het gedeelte uit dit boek, dat een beschrijving geeft van deze Mariaklok

Zevenbergen, gemeente Moerdijk
Nederlands Hervormde Kerk

Maria,	1450
Diameter	101- 107 cm
Hoogte	102 cm
Gewicht	720 kg
Toon	g
O.r.nr.	6M42

Gieter Peter van Dormen (periode 1436-1450)

De sierringen op de Mariaklok zijn vrij strak en bevinden zich boven en onder het opschrift (tweemaal twee). Op de faussure en de slagring staan respectievelijk drie en twee ringen. De onderzijde van de klok is scheef; op vier plaatsen gemeten geeft vier afwijkende doorassneden. De gotische minuskels zijn onregelmatig van vorm en staan eveneens nogal scheef binnen de letterrand.

Het woord 'bequaem' vangt aan met een p. Boven 'mijn naem' staan twee schuine streepjes boven de i's, bij 'mijn gheluuit' ontbreken zij. Voor 'Maria' staat een slecht gevormd Grieks kruis en als woordscheiding is een driedelig klaverblad gebruikt waarvan niet een vorm identiek is. Op de kroonarmen lijken figuren te staan, maar zeker is dat niet. Op de flank is de letter 'M' nog duidelijk zichtbaar waarmee zij in 1939 bij de groep geselecteerde klokken werd gevoegd die het predikaat 'monument' kregen. In Zevenbergen werd het jaartal 'MCCCC ende L' per abuis gelezen als 1401, omdat de uitstekende voet aan de onderzijde van de 'L' vrijwel ontbreekt.

Monumentenzorg noteerde voor de onderzochte klok van Zevenbergen het jaartal 1410, dat niet past in de periode dat Peter van Dormen werkzaam is geweest. Er staat geen 'x' op de klok, derhalve geen Romeinse tien, maar een 'L' met een naar rechts gekeerd pootje aan de onderzijde. Peter goot de klok dus in 1450 en dat past in zijn werkzame periode. Na zware oorlogsschade is de Nederlands Hervormde Kerk van Zevenbergen in de jaren 1949-1953 gerestaureerd en de toren herbouwd. In een stalen constructie hangt de oude klok aan een krukluidas uit 1960. Zij wordt elektrisch geluid en laat elk halfuur de tijd horen. Buiten Brabant bleef in de Noordelijke Nederlanden volgens Getulius Arts (1927) nog een dozijn klokken van Peter van Dormen bewaard, zoals de klokken van Delft waarvan Getulius gegevens vond bij de 'Oudheden en Gestichten van Delftland': "Anno[14]36 wort dat belefroit vernaeet ende wort groeter gemaect, ende oosten te timmeren met hout, ijserende sage in als omtrent 330 scilden". Desjaars daarvoor was mede gegoten een grote doek ende die schoorden. Anno [14]37 en [14]38 was die grote diere-tijt, ende do wort gegoten een middelbaar kloek van 2600 pont, eerst geheten sinter Nicolaas. Corts daar na noch een als voor dalder grootsten: geheten Redemptor, ende wooch bij de 7000 [...]ende die Meester daar of hiete Pieter van [dorme] ende waren beide seer goet.

Wij vertrouwen met bovenstaand artikel u interessante informatie verstrekt te - 5- hebben over een van onze oudste cultuurhistorische monumenten. Alhoewel.. .. dit artikel is tevens de reden dat het verhaal, dat wij uit overlevering kennen, n.l. dat het gelui van de Mariaklok tijdens de Elisabethsvloed van 1421 de Zevenbergenaren van de verdrinkingsdood gered had, voorgoed naar het land van de fabelen verwezen heeft; en dat is nu weer jammer!

Uit Oud Nieuws nr 21

DE KLOK MARIA .

Gedurende de z.g. Franse tijd deed zich enkele malen wisseling van het gezag voor. Tot omstreeks 1793 zullen de klokken geluid hebben op verjaardagen van het Oranjestad. Toen werd onder invloed van Frankrijk de Bataafsche republiek opgericht, gepaard gaande met feestelijkheden en klokgeluid. In 1806 werd ons land een koninkrijk onder koning Lodewijk. Opnieuw werden de klokken geluid, nu voor koning Lodewijk. In 1810 kwam er een nieuwe heer, nu keizerkoning Napoleon. Vanaf 1813 lieten de klokken hun bronzen stem horen bij overwinningen op het Franse leger (slag bij Leipzig, slag bij Waterloo). Nederland was weer zelfstandig en de verjaardagen van het koninklijk huis konden weer onder klokgeluid worden gevierd. Tot 1940, toen opnieuw een bezettingstijd volgde, waaraan ook veel klokken ten offer vielen om te worden omgesmolten voor de Duitse kanonnen. Een klok, die dit alles de eeuwen door overleefde is de grote klok in de toren van de Ned. Hervormde kerk. Deze klok dateert uit 1410 en heeft als opschrift:

Int jaar ons Herren MCCCC ende X
Petrus de Dorme
Maria is mijn naam
Mijn geluyt is Gode bequaem.

De andere twee klokken in deze kerktoren werden door de Duitsers geroofd, maar de klok Maria, ruim 700 kg. wegend, overleefde zelfs de vernieling van kerk en toren in November 1944. Als door een wonder kwam de klok ongeschonden van onder het puin vandaan. Als die klok eens kon spreken in menselijke taal ••••• Zij zou kunnen vertellen van de ramp van 21 November 1421, de St. Elisabethsvloed, toen zij de inwoners van Zevenbergen s'nachts wakker riep voor de dreigende stormvloed, die tientallen dorpen zou verzwelgen en Zevenbergen tot een eiland maakte. Ook bij het beleg in 1428 en de begrafenis van de Heer van zevenbergen, Jean de Ligne, graaf van Aremberg, die in 1568 bij Heiligerlee sneuvelde en wiens grafmonument zich in de Ned. Hervormde kerk bevindt, zal de klok zich hebben doen horen. Alle hoogtepunten en dieptepunten uit onze vaderlandse en plaatselijke geschiedenis zullen door de klok Maria zijn vertolkt. Daarnaast de eeuwen door de oproep voor de kerkdiensten, de begeleiding van begrafenissen. Vlaanderen heeft zijn klokke Roeland, Zevenbergen zijn klokke Maria. Al 577 jaar behoort deze klok, tesamen met het kerkgebouw tot het oudste monument van Zevenbergen. Daar boven in die toren, meer hoorbaar dan zichtbaar, bevindt zich een belangrijk monument van de Zevenbergse geschiedenis.

Uit Oud Nieuws nr 4

Mariaklok uit 1410.

Een wonderlijke geschiedenis is verbonden aan de grote klok, die . zich in de toren bevindt. Deze klok dateert uit 1410 en weegt ruim 700 kg. Deze oud klok draagt als opschrift

Int jaar ons Herren MCCCC ende X
Petrus de Dorme
Maria is mijn naam
Mijn geluyt is Gode bequaem.

Daarnaast bevonden zich in de toren twee klokken, daterend uit 1817. Deze werden in 1943 door de Duitse bezetter gevorderd om te worden versmolten voor het maken van kanonnen. De grote klok bleef om zijn historische waarde gespaard. Bij de vernieling van toren en kerkgebouw in november 1944 moest gevreesd worden, dat daarmee ook de oude klok verloren was gegaan. ; Tot ieders grote verwondering kwam deze echter volledig ongedeerd van onder het puin vandaan. De klok werd al spoedig opgehangen in een provisorische klokkestoel achter het vernielde kerkgebouw en kon daarmee zijn eeuwenlang vervuld functie weer hervatten. Op 20 december 1961 kon in de intussen herbouwde toren ook het uurwerk en een carillon met 18 klokjes (fa. Eijsbouts) officieel in gebruik worden gesteld • De twee grootste klokken v. an het klokkenspel, dragen de inscriptie: •

AD. 1943 gingen twee klokken verloren
Dit carillon werd hierna geboren.
Ze zingen hun liederen hoog in de toren
Van vrede en vrijheid als nooit tevoren •
Mogen zij klinken met _luidere stem '
Tot meerdere glorie en eer van Hem
Soli Deo Gloria, Kerstmis 1961
Mijn stem in 1943 door de oorlog gesmoord
Werd op Kerstmis 1961 opnieuw geboord
Ontslagen van de dwingelandij,
Strooi ik mijn klanken vrij en blij. •

1Tijdelijke klokkestoel na WOII tot 1961

Uit "personen en feiten uit de geschiedenis van Zevenbergen, door Isfridus de Groot (1937)

Klokken. In den toren der Ned. Herv. kerk hangen drie klokken : ters, quint en octaaf. De groote klok dateert uit 1410. Het opschrift luidt:

Int jaar ons Herren MCCCC ende X

Petrus de Dorme

Maria is mijn naam

Mijn geluijt is Gode bequaem.

De twee andere klokken dateerden ook uit het begin der 15e eeuw, doch in 1817 door den bliksem getroffen, waren zij gebarsten en zijn toen door Petit en Fritsen uit hetzelfde metaal hergoten. Een van de twee draagt nu volgend opschrift: Spiritus Sanctus. Dato 11 September MCCCC. Was geborsten en had de klank verloren. Het geluij dezer quint met de ters en het octaaf is daaruit geboren.

Onder in de rand staat: Petit en Fritsen me fuderunt Anno 1817.

De andere klok draagt de namen van het toenmalig kerkbestuur : Predikant A. W. Haselaar, Kerkelijke commissie C. van Diggelen president, L. Huijsers vice-president, I. de Klerck lid en Secretaris, M. C. de Klerck, H. v. d. Put. Ook onder aan deze klok staat:

Petit en Fritsen me funderunt Ann° 1817.

Bij de vischbank hing sinds onheugelijke tijden een klok, die bij brand en andere gelegenheden werd geklept. In 1916 is de klok weggenomen. Het opschrift luidde: A° 1712 H. K. me fecit. Ik jaage op de vlugt den dief door mij gerugt. Deodorum Sanvoort. De tegenwoordige brandklok in het oude gemeentehuis (thans belastingkantoor) draagt volgend opschrift: Ghegoten int jaer ons Heere MCCCCCVII ic ben. Nota: De klokken in de Hervormde kerk welke heden nog hare welluidende klanken over Zevenbergen en Omgeving heenzenden, hebben reeds geluid in den angstigen en verschrikkelijken nacht van 21 Nov. 1421 (St. Elizabethvloed). Ook hebben zij reeds hun droeve klanken laten hooren tijdens het beleg van Zevenbergen in 1428. Meer dan 200 jaren (tot 1610) hebben zij nog de Katholieken, de oorspronkelijke bezitters van het kerkgebouw, tot het H. Misoffer genoodigd. Wat al herinneringen kan men aan deze klokken hechten.